

ПРО КОРЕКТНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНУ «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ»

Сутула В. О., Власов Г. В.
Харківська державна академія фізичної культури
Донецький національний медичний університет

Анотація. Проаналізовано особливості використання в сучасній науково-методичній літературі понять «фізична культура» і «спорт». Доведено, що термін «фізична культура» відображає ширші уявлення про процес фізичного вдосконалення людини, ніж термін «спорт». Показано, що фізична культура, являючись частиною загальнолюдської культури, є водночас однією зі сфер соціальної діяльності людей, пов'язаною з використанням фізичних вправ, яка спрямована на пізнання та перетворення духовної і тілесної сутності людини в усій її багатоманітності. Підтверджено положення про те, що спорт є однією з форм соціального прояву фізичної культури, в основі якої лежить змагальна діяльність людей.

Ключові слова: фізична культура, спорт, теорія, діяльність, потреби, оздоровчо-виховна функція, соціальний механізм саморозвитку, суспільне явище.

Аннотация. Сутула В. А., Власов А. В. О корректности использования термина «физическая культура и спорт». Проанализированы особенности использования в современной научно-методической литературе понятий «физическая культура» и «спорт». Доказано, что термин «физическая культура» отражает более широкие представления о процессе физического совершенствования человека, чем термин «спорт». Показано, что физическая культура как часть общечеловеческой культуры является одновременно одной из сфер социальной деятельности людей, связанной с использованием физических упражнений, которая направлена на познание и преобразование духовной и телесной сущности человека во всей ее многогранности. Подтверждено положение о том, что спорт является одной из форм социального проявления физической культуры, в основе которой лежит соревновательная деятельность людей.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, теория, деятельность, потребности, оздоровительно-воспитательная функция, социальный механизм саморазвития, общественное явление.

Abstract. Sutula V., Vlasov G. On the correct use of the term «physical culture and sport». Analyzed the features used in modern scientific and technical literature, the concepts of «physical culture» and «sport». It is proved that the term «physical culture» reflects broader understanding of the process of physical perfection of man than the term «sport». Shown that physical culture, being a part of human culture, is also one of the areas of social activities of people associated with the use of exercise, aimed at understanding and transformation of spiritual and carnal human nature in all its diversity. Established that sport is a form of social manifestation of physical culture at the heart of which is the competitive activity of people.

Key words: physical culture, sports, theory, activities, needs, health and educational function, the social mechanism of self-development, social phenomenon.

Вступ. У сучасній науково-методичній літературі достатньо широко використовується словосполучення «фізична культура і спорт», що знайшло відображення й у назвах базових нормативно-правових документах України, які регламентують діяльність у цій сфері. Наприклад, Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту, Закон України про фізичну культуру і спорт, Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012–2016 роки та інші. Доцільність використання цього терміну вперше була аргументована Л. Матвеевим [9], який стверджував, що було б непрапорним розглядати спорт лише як частину фізичної культури, він входить компонентом і в інші сфери культури суспільства й особистості, звідси ж, на його думку, витікає і коректність використання терміна «фізична культура і спорт». Існує і прямо протилежна точка зору. Так, Ф. Собянін [14] стверджує, що вислів «фізична культура і спорт» неприйнятний він створює в теорії і практиці багато протиріч і непорозумінь. Така неоднозначність ставлення до використання терміна «фізична культура і спорт» свідчить про необхідність проведення спеціального аналізу цієї проблеми.

Мета статті полягає в аналізі особливостей використання в сучасній науково-методичній літературі термінів «фізична культура» і «спорт».

Методи дослідження: аналіз спеціальної літератури, в якій розробляються теоретичні та практичні аспекти теорії фізичної культури.

Результати дослідження. Останніми роками в науково-методичній літературі значного поширення набула ідея про те, що спорт стосовно фізичної культури – це відносно незалежне суспільне явище

[2; 5; 15]. Очевидно, що така методологічна установка суперечить інтеграційному підходу, про який ідеться в багатьох узагальнюючих роботах із теорії фізичної культури [6–8; 10; 12; 14; 17]. Вона ставить під сумнів саму можливість цілісного підходу до вивчення фізичної культури, оскільки не сприяє пошуку того, що об'єднує різні форми фізичної культури. Іншими словами, ця установка не спонукає науковців до повноцінного дослідження різних форм соціальної реалізації системоутворювальної (оздоровчо-виховної) функції фізичної культури, тобто такої функції, яка притаманна всім формам її соціального прояву. Очевидно, що правильний підхід до вирішення питання про «співвідношення» фізичної культури і спорту можливий лише за умови аналізу особливостей використання в науковій практиці категорій «фізична культура» і «спорт». Ця тема презентується в науково-методичній літературі не вперше. Наприклад, Н. Візітей [2] зауважує про те, що, розглядаючи питання про суть спорту, не можна не торкнутися проблеми фізичної культури. О. Вацеба [1] свого часу зазначала, що в науково-методичній літературі розглядаються два основних підходи. Перший констатує, що «спорт» є складовою частиною поняття «фізична культура», а другий – «спорт» і «фізична культура» – поняття рівнозначні. Досліджуючи цю проблему, В. Столярова [16] та В. Коренберг [3] говорять про кризу поняттєвого апарату наук про фізичну культуру і спорт. Така думка опосередковано підтверджується й матеріалами спеціального конгресу «Терміни й поняття у сфері фізичної культури», що відбувся 2006 року в Санкт-Петербурзі. Існування такої невизначеності ще раз указує на необхідність проведення спеціального аналізу особливостей використання в науково-методичній літературі термінів

«фізична культура» та «спорт».

Як засвідчує аналіз, у сучасній науково-методичній літературі використовується достатньо широкий спектр визначень фізичної культури. Так, ще на Все-союзному симпозиумі «Проблеми уніфікації основних понять у фізичній культурі й спорті», який відбувся в Мінську в 1974 р., Н. Пономарьов наголошував, що фізична культура – є соціальною діяльністю і її результати щодо створення фізичної готовності людей до життя є соціально значущими. О. Мільштейн фізичну культуру трактував як соціальний феномен, що є елементом структури суспільства й спрямований на всебічний і гармонійний розвиток особистості, перш за все на її фізичну досконалість. А. Логінов фізичну культуру пропонував розглядати як соціально зумовлене явище, виражене поведінкою людини, спрямованого на використання комплексів загальнодоступних фізичних вправ для зміцнення й збереження здоров'я та гармонійний інтелектуально-фізичний її розвиток. В. Видрін охарактеризував фізичну культуру як творчу діяльність щодо освоєння та створення цінностей у сфері фізичного вдосконалення народу, а також її соціально значущі результати. Дещо пізніше він конкретизував визначення фізичної культури, відзначивши, що фізична культура – органічна частина культури суспільства й особистості. Це така галузь діяльності, яка задовольняє потреби суспільства щодо створення фізичної готовності людей до різних форм їх життєдіяльності. Л. Матвеев та А. Новіков фізичну культуру визначали як важливу частину культури суспільства – усю сукупність його досягнень у створенні та раціональному використанні спеціальних засобів, методів та умов, спрямованих на фізичне вдосконалення людини. Аналізуючи поставлену проблему, Л. Лубишева [5] констатує, що фізична культура – сукупність суспільних цілей, завдань, форм, заходів, досягнень і чинників, істотних для фізичного вдосконалення людини. Т. Круцевич, Ю. Курамшин, В. Петровський, Н. Г. Самойлов [4; 13] фізичну культуру розуміють як частину загальної культури, сукупність спеціальних духовних і матеріальних цінностей, засобів їх виробництва та їх використання з метою оздоровлення людей і розвитку їх фізичних здібностей. Б. Шиян [18] визначає фізичну культуру як сукупність досягнень суспільства у створенні й раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов цілеспрямованого фізичного та духовного вдосконалення людини. В. Паначев [11] фізичну культуру представляє як обумовлений суспільними відносинами спосіб і міру реалізації соціобіологічних сутнісних сил та творчих здібностей як окремих індивідів, так і соціальних груп за всіма напрямками їх діяльності. Із наведених вище визначень фізичної культури випливає, що в цьому понятті об'єднано два ключових положення. Стверджується, по-перше, що фізична культура є елементом загальнолюдської культури, а це означає, що вона виконує в суспільстві функції, притаманні культурі як такій; по-друге, що фізична культура реалізується у формі специфічної діяльності людей із використання фізичних вправ, яка породжує в суспільстві особливі конфігурації людських взаємовідносин, а також указується загальний напрям такої діяльності, який пов'язаний із пізнанням і перетворенням природної тілесності людини в усій її багатогранності, що саме і виділяє фізичну культуру як особливий вид за-

гальнолюдської культури. Слід звернути увагу на те, що категорія «діяльність» у зазначених визначеннях використовується як загальне поняття без конкретизації того, у якій формі така діяльність реалізується в суспільному житті (на відміну від спорту, про що буде сказано нижче). Отже, термін «фізична культура» – це загальне поняття, яке використовується для характеристики одного з напрямів розвитку загальнолюдської культури, пов'язаного з різноманітними аспектами фізичного вдосконалення людини. Про фізичну культуру можна говорити як про культуру, що формується на основі пізнання тілесної культури людини в усій її проявах. Це її основа, своєрідне ядро. Очевидно, що фізичну культуру не можна зводити лише до пізнання закономірностей розвитку й удосконалення моторного (тілесного) потенціалу людини, іншими словами, до її біологічної сутності, оскільки біологічне та соціальне в ній тісно переплітаються. Фізична культура характеризується специфічними духовними та матеріальними цінностями, які вироблені людством у цій галузі суспільного життя. Вона містить у собі цілу низку характеристик, пов'язаних із задоволенням різноманітних потреб як конкретної людини, так і суспільства в цілому. Унікальність фізичної культури і проявляється саме в тому, що вона є природним місточком, який з'єднує соціальне й біологічне в розвитку людини. Фізична культура як частина загальнолюдської культури доповнює й розширює зміст останньої та впливає на її еволюцію. Вона розвивається в суспільстві відповідно до фундаментальних законів суспільного розвитку. Усе зазначене дозволяє підсумувати, що термін «фізична культура» відображає один зі специфічних напрямів діяльності людини, пов'язаний із пізнанням і перетворенням її тілесної й духовної сутності в усю її розмаїтті, її місця в системі суспільних відносин і в живій природі. Фізична культура, як і будь-яка інша сфера людської культури, виконуючи низку функцій, притаманних культурі (людиноутворюючу, пізнавальну, регулятивну, трансляційну, ціннісну, комунікативну, компенсаторну, виховну), має свою внутрішню логіку розвитку, нерозривно пов'язану з процесами, які відбуваються в суспільстві.

Якщо ж поглянути на проблему «співвідношення» фізичної культури і спорту з іншої сторони, а саме з позиції використання терміна «спорт», то слід зазначити таке. У спеціальній науково-методичній літературі використовується достатньо багато визначень терміна «спорт». Детальний аналіз наведено, наприклад, у праці Н. Візітея [2]. Однак, на відміну від словосполучення «фізична культура», термін «спорт» визначається більш однозначно. Так, наприклад, Л. Матвеев [9] «спорт» розуміє так: «...діяльність, яка історично виділилася й оформилася переважно у сфері фізичної культури у вигляді змагань як спосіб регламентовано протидіючого виявлення, зіставлення й оцінки людських можливостей у самій цій діяльності, а разом з тим, і як дієвий засіб максимізації їх (сил, здібностей, умінь майстерно користуватися ними для реалізації поставленої мети)». Н. Візітей [2] відзначає, що спорт – це специфічна офіційно організована діяльність, така, що систематично поновлюється, а також що вона будується відповідно до принципу «чесного змагання». Наведені вище визначення свідчать, що в науково-методичній літературі категорія «спорт» використовується з метою характеристики в першу чергу спеціально

організованої діяльності людей, в основі якої лежать змагання. На цю специфіку й звернув увагу свого часу Л. Матвеев [9], констатує, що спорт охоплює власне змагальну діяльність, процес підготовки до досягнень у ній, а також специфічні міжлюдські відносини й поведінкові норми, що виникають на основі цієї діяльності. Отже, термін «спорт» характеризує не будь-яку діяльність людей, пов'язану з пізнанням і перетворенням її біологічної та соціальної природи, що міститься у визначенні «фізична культура», а лише специфічний її напрям, пов'язаний зі змаганнями людей на основі їх тілесності, а також увесь спектр людських взаємовідносин які виникають на цьому підґрунті.

Проведений вище змістовий аналіз термінів «фізична культура» та «спорт» свідчить, що перший термін («фізична культура») відображає ширші уявлення про процес фізичного вдосконалення людини, ніж другий («спорт»). Можна сказати, що поняття «фізична культура» є родовим щодо поняття «спорт». Якщо провести умовну паралель, то слід зазначити, що термін «спорт», у свою чергу, теж загальне поняття, яке характеризує різні види змагальної діяльності людей (види спорту) і яке щодо конкретних видів спорту є родовим поняттям. Однак, незважаючи на наявну логічну паралель, важко уявити, наприклад, такі словосполучення «спорт і футбол», або «спорт і легка атлетика». Слід також зауважити, що термін «легка атлетика» є родовим до терміна, який характеризує один із її видів, наприклад стрибки в довжину. Водночас словосполучення «легка атлетика і стрибки в довжину» не використовується в спеціальній науково-методичній літературі, хоча воно має (за аналогією) абсолютно таке ж право на існування, як і термін «фізична культура і спорт».

Література:

1. Вацеба О. Сучасна парадигма понять «фізична культура» і «спорт» / О. Вацеба // *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. – 2002. – № 1. – С. 82–85.
2. Визитей Н. Н. Социология спорта : [Курс лекций] / Н. Н. Визитей. – К. : Олимпийская литература, 2005. – 247 с.
3. Коренберг В. Б. О некоторых базовых понятиях в нашей сфере / В. Б. Коренберг // *Теория и практика физической культуры*. – 2008. – № 2. – С. 9–13.
4. Круцевич Т. Теория и методика физического воспитания. Общие основы теории и методики физического воспитания / Т. Круцевич. – К. : Олимпийская литература, 2003. – Т. 1. – 423 с.
5. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта : [Учеб. пособ.] / Л. И. Лубышева. – М. : Академия, 2001. – 240 с.
6. Наталов Г. Г. Проблемное поле науки и мониторинг истины / Г. Г. Наталов // *Теория и практика физической культуры*. – 2005. – № 11. – С. 15–20.
7. Николаев Ю. М. Человекотворческая сущность физической культуры и ее теории: веление времени (к проблеме модернизации теоретико-образовательного пространства физической культуры) / Ю. М. Николаев // *Теория и практика физической культуры*. – 2011. – № 10. – С. 96–106.
8. Николаев Ю. М. От теории физического воспитания – к теории физической культуры в контексте формирования нового типа мышления / Ю. М. Николаев // *Теория и практика физической культуры*. – 2012. – № 10. – С. 94–100.
9. Матвеев Л. П. Основы общей теории спорта и системы подготовки спортсменов / Л. П. Матвеев. – К. : Олимпийская литература, 1999. – 318 с.
10. Матвеев Л. П. Обобщающая теория физической культуры на текущем этапе своего становления / Л. П. Матвеев // *Теория и практика физической культуры*. – 2009. – № 9. – С. 16–17.
11. Паначев В. Д. Спорт в системе физической культуры общества: институциональный подход : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. социолог. наук : 22.00.04 / В. Д. Паначев. – Пермь, 2008. – 46 с.
12. Перельский А. А. Физическая культура и спорт в современных условиях: единство и многообразие / А. А. Перельский // *Теория и практика физ. культуры*. – 2011. – № 9. – С. 101–104.
13. Самойлов Н. Г. Культура отношения к физической культуре / Н. Г. Самойлов // *Слобожанський науково-спортивний вісник* : [наук.-теор. журн.] – Харків : ХДАФК, 2009. – № 2. – С. 145–148.
14. Собянин Ф. И. О сущности физической культуры (или к вопросу об одной предложенной дискуссии) / Ф. И. Собянин // *Теория и практика физической культуры*. – 2010. – № 4. – С. 20–24.
15. Столяров В. И. Социология физической культуры и спорта (введение в проблематику и новая концепция) : [Науч.-метод. пособ. для ин-тов и акад. физ. культуры] / В. И. Столяров. – М. : Гуманитарный центр Спарт, РГАФК, 2002. – 346 с.
16. Столяров В. И. Понятийный кризис в науках о физической культуре и спорте: показатели, причины и пути преодоления / В. И. Столяров // *Теория и практика физической культуры*. – 2007. – № 12. – С. 59–62.
17. Сутула В. А. Предпосылки физкультурологии / В. А. Сутула // *Теория и практика физической культуры*. – 2002. – № 3. – С. 21–24.
18. Шиян Б. М. Теория і методика фізичного виховання школярів / Б. М. Шиян. – Тернопіль : Навч. книга. ; Богдан, 2007. – Частина 1. – 271 с.

Висновки:

1. Фізична культура, будучи частиною загальнолюдської культури, є однією зі сфер соціальної діяльності людей, пов'язаною з використанням фізичних вправ, яка породжує в суспільстві особливі конфігурації їх взаємовідносин не тільки в межах, але й навколо такої діяльності, що саме і виділяє фізичну культуру як особливий вид загальнолюдської культури.

2. На підставі проведеного аналізу можна ще раз підтвердити висновок про те, що спорт – це одна зі специфічних форм реалізації в суспільстві фізичної культури. В основі механізму саморозвитку спорту, як соціального явища, лежить діалектична єдність діяльності людей, з одного боку, із задоволення індивідуальних потреб у самовираженні, що досягається в ході змагальної діяльності, яка організується на основі тілесності людини, а з іншого – із задоволення суспільних потреб у різноманітних видовищах.

3. Важливість піднятого питання про «співвідношення» фізичної культури і спорту полягає не тільки й не стільки в науковій і практичній вартості однозначної відповіді на нього в контексті коректності використання терміна «фізична культура і спорт». Більш складною проблемою, яку неможливо вирішити без проведеного вище аналізу, є дослідження всіх граней процесу реалізації в суспільстві оздоровчо-виховної функції спорту, тобто саме тієї функції, яка об'єднує спорт з іншими формами соціального прояву фізичної культури (фізичною культурою в сфері освіти, фізичною рекреацією, фізичною реабілітацією й адаптивною фізичною культурою) і яка є системоутворювальною для сучасної фізичної культури як цілісного соціокультурного явища.